

ТЭРЫТАРЫЯЛЬНА-МОЎНЫ СТАТУС ГАВОРКІ ВЁСКІ САКАЛОЎКА ПІНСКАГА РАЁНА

ВЫНІКІ ЛІНГВАГЕАГРАФІЧНАГА ВЫВУЧЭННЯ

УДК 811.161.3'28.2(476.7)

У артыкуле на матэрыялах "Атласа гаворак Выганаўскага Палесся" разглядаюцца асноўныя фанетычныя, марфалагічныя і лексічныя асаблівасці гаворкі вёскі Сакалоўка Пінскага раёна. Выганаўскае Палессе – рэгіён, што знаходзіцца ў зоне міждыялектных кантактаў і ўзаемаўплываў гаворак Брэсцка-Пінскага Палесся і Панямоння, паміж рэкамі Ясельдай (прыток Прыпяці) і Шчарай (прыток Нёмана).

Ключавыя словы: *Выганаўскае Палессе, фанетыка, марфалогія, лексіка, пучкі ізаглас, сярэднезагародскія гаворкі.*

The article considers the most typical phonetic, morphological, lexical peculiarities of the Sakaloŭka village (the Pinsk district) dialect grounding on The Atlas of the Vyhanaŭskaje Paliessie Dialects. The Vyhanaŭskaje Paliessie is situated in the zone of interdialectal contacts and influences of the Brest-Pinsk Paliessie and the Paniamonnie dialects, between the Jasiel'da (tributary of the Prypiac) and Ščara (tributary of the Nioman) rivers.

Гаворка вёскі Сакалоўка Пінскага раёна па класіфікацыі Ф. Клімчука адносіцца да адной з чатырох асобных дыялектных груп загародскіх (брэсцка-пінскіх, заходнепалескіх) гаворак – сярэднезагародскіх. Яны былі вылучаны даследчыкам на падставе дадзеных фанетыкі ў 1983 г.

Сярэднезагародскія гаворкі пашыраны на значнай тэрыторыі Заходняга Палесся: ад Брэста на захадзе і амаль да Століна на ўсходзе. Яны ўтвараюць некалькі масіваў і астравоў. Найбольш значныя масівы гэтых гаворак – брэсцка-камянецка-кобрынскі і пінска-заходнястолінскі. Прыкметныя тэрытарыяльныя абшары сярэднезагародскіх гаворак адзначаны ў Драгічынскім і Іванаўскім раёнах, а таксама яны ўласцівы некаторым населеным пунктам на паўночным захадзе Пінскага і на захадзе Лунінецкага раёнаў [1, с. 22–24, 38–39; 2, с. 204–208; 3, с. 95]. Гэтыя гаворкі суадносяцца з паўднёвапалескім дыялектным тыпам [4, с. 162–163; 5, с. 141].

Гаворка в. Сакалоўка (мясцовая назва: *Соколэвка*; жыхары: *соколэвец, соколэвка, соколэвыцы*) была даследавана намі ў лютым – сакавіку 1986 г. па спецыяльна распрацаванай аўтарскай праграме "Як у вас гавораць?" (уключала 117 пытанняў, з іх 38 – па фанетыцы, 33 – па марфалогіі і 46 – па лексіцы) для рэгіянальнага лінгвістычнага "Атласа гаворак Выганаўскага Палесся". Дыялектны матэрыял быў запісаны ад мясцовых жыхароў Аляксандра Іванавіча Барчука (1902 г. нар.), Таццяны Макараўны Барчук (1903 г. нар.), Сцяпана Віктаравіча Клімовіча (1962 г. нар.) [6, с. 24, 30, 32–35, 55–56]. Варта адзначыць, што названая гаворка ўключана ў шэраг іншых дыялекталагічных выданняў: "Атлас украінскай мовы" (т. 2, н. п. 634) [7], "Атлас гаворак паўночна-ўсходняй Брэстчыны" Ю. Чарнякевіча (н. п. 62) [8].

Выганаўскае Палессе – рэгіён, які знаходзіцца ў зоне міждыялектных кантактаў і ўзаемаўплываў гаворак Брэсцка-Пінскага Палесся і Панямоння, паміж рэкамі Ясельдай (прыток Прыпяці) і Шчарай (прыток Нёмана). Акрамя таго, многія даследчыкі праводзяць паміж арэаламі гэтых гаворак старажытную балта-славянскую этнічную мяжу. У этнаграфічным аспекце названы абшар – месца сутыкнення чатырох буйных гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі: Паўночна-Заходняга, або Панямоння, Цэнтральнай Беларусі, Усходняга Палесся і Заходняга Палесся. Адміністрацыйна гэта паўднёвая частка Івацэвіцкага раёна (Целяханшчына) і сумежныя тэрыторыі Ганцавіцкага і Пінскага раёнаў [6, карта № 1].

У агульнай колькасці для "Атласа гаворак Выганаўскага Палесся" былі абследаваны гаворкі 34 населеных пунктаў, з іх у Івацэвіцкім – 23, Пінскім – 4, Драгічынскім – 2, у Ганцавіцкім, Кобрынскім, Столінскім, Клецкім і Жыткавіцкім раёнах – па адным населеным пункце. Аўтарам асабіста сабраны дыялектны матэрыял у 26 вёсках і гарадскім пасёлку (мястэчку) Целяханы. Шэсць населеных пунктаў па нашай просьбе абследавалі навуковыя супрацоўнікі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (Ф. Клімчук, П. Міхайлаў, Т. Кузьмянкава, В. Вярэніч, М. Саскевіч), адзін – выкладчык Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта М. Аляхновіч. Сетка атласа складаецца з дзвюх частак: асноўнай (26 населеных пунктаў) і дадатковай (8 населеных пунктаў). Як правіла, апыталіся інфарматыры ва ўзросце ад 40 да 90 гадоў, якія былі карэннымі жыхарамі (аўтахтонамі) канкрэтнага населенага пункта.

У "Атласе гаворак Выганаўскага Палесся" ўсяго 253 карты, у тым ліку ўступныя – 12 (агульныя – 4, гістарычныя – 8), лінгвістычныя – 241.

На ўступных картах пададзена сучаснае адміністрацыйнае дзяленне гэтай тэрыторыі (№ I), карта сучаснага дыялектнага члянэння гаворак рэгіёна (№ II), карта этнаграфічных рэгіёнаў (№ III; па В. Цітову), пашырэнне лясных і балотных масіваў у сярэдзіне XX ст. (№ IV), гістарычныя карты (№ V–XII). Лінгвістычныя карты прысвечаны фанетыцы (56 карт, з іх 24 – вакалізму і 32 – кансанантызму), марфалогіі (33 карты), лексіцы (53 карты), ізагласам (99 карт).

На тэрыторыі рэгіёна сярэднезагародскія гаворкі мяжуюць з наступнымі дыялектнымі адзінкамі: на поўначы – з паўднёвацеляханскімі, на ўсходзе – з валішчанска-аброўскімі, на паўднёвым захадзе – з паўднёвазагародскімі гаворкамі [б, карта № II]. Яны аддзяляюцца ад паўднёвацеляханскіх і валішчанска-аброўскіх гаворак значнай колькасцю ізаглас.

Для сярэднезагародскай гаворкі в. Сакалоўка характэрны наступныя асаблівасці: шасціфанемны склад галосных гукаў – [i], [ы], [e], [a], [o], [y]; захаванне *o ў ненаціскных складах пасля цвёрдых зычных /оканне/ (голова́, дорóга, корóва, молоко́, с'іно, л'іто, садóк, травá і інш.); галосны [ы] на месцы *o ў новых закрытых складах пад націскам (выз, коры́вка, ныс, стыл, кын' і інш.); галосны [i] на месцы націскага *ѣ (л'іс, с'іно, л'іто, сн'іг, хл'ів і інш.); галосны [ы] на месцы *o ў прыназоўніку пад (пыд); паслянаціскны галосны [o] ў лексеме *вэцер* (в'іт'ор); галосны [e] на месцы *е, *ѣ ў першым пераднаціскным складзе пасля цвёрдых губных (весна́, бедá, мешóк, ведрó, песóк); галосны [e] на месцы *е (*ѣ) у першым пераднаціскным складзе пасля цвёрдых пярэднеязычных *з, *н, *с, *т, *д (земл'á, нема́, селó, теп'ёр, ден'ок); галосны [e] на месцы *ѣ ў пераднаціскным і паслянаціскным складзе ў словах *глядз'еў, злякаўся, злякаўца, з'яц, п'амяць* (гл'ед'ів, зл'екáвса, зл'екáтыса, з'яйец, п'амет'); галосны [ы·] * на месцы націскага *ы ў лексемах тыпу *сын, валы́, ры́ба, дым* (сы·н, во́лы·, ры·ба); галосны [y] пасля зычнага [б] у словаформах *быў, была́, было́, былі́* (був, бу́ла, бу́ло, бу́лы); захаванне *е ў лексеме *далёка* (дал'еко); цвёрдыя губныя перад рэфлексамі *е /ва ўсіх пазіцыях/, *ѣ /у ненаціскных складах/, *і (весна́, мед, б'ерог, в'ечор, до мен'е, п'ершы, бедá, мешóк, ведрó, песóк; забыра́ты, ловы́ты,

* Галосны [ы·] характэрны для большасці заходнепалескіх (загародскіх) гаворак. Ён блізкі да гук [и] ва ўкраінскай літаратурнай мове і крыху адрозніваецца ад [ы] ў беларускай і рускай літаратурнай мовах, хоць да апошняга [ы·] адносна блізкі. Гэта галосны пярэдняга (пярэдне-сярэдняга) рада верхняга пад'ёму, аднак крыху паніжаны ў напрамку да сярэдняга пад'ёму.

мы́ска, пыса́ты, робы́ты); цвёрдыя пярэднеязычныя перад рэфлексамі *е, *і (земл'á, нема́, селó, теп'ёр, ден', ден'ок, алé, лед', по́ле; зыма́, ны́вка, косы́ты, ходы́ты, ты́хо, колы́, лы́на, лы́ты, ходы́лы); мяккія [д'], [т'] перад рэфлексамі націскага *ѣ і на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку (д'ід, т'ін'; хóдыт', хóд'ат'); цвёрдыя губныя і заднеязычныя перад канчаткам -ей у назоўніках жаночага роду множнага ліку роднага склону (баб'ей, гол'ов'ей, йам'ей, дор'ог'ей, стр'ех'ей); цвёрдыя заднеязычныя перад [e] (д'овгейе, д'овге, кор'откейе, кор'отке, ты́хейе, ты́хе); захаванне гістарычных спалучэнняў *гы, *кы, *хы (д'овгы, кор'откы, ты́хы); наяўнасць мяккага і паўмяккага зычнага *р (гр'іх, пор'ізав, р'ічка; на двор' і** і інш.); толькі цвёрдыя шыпячыя (жар, жыт'о, на меж'е, ша́пка); наяўнасць пазіцыйна абмежаванага гістарычнага мяккага *ц (ц'івка); падоўжаныя зычныя [л'л'], [н'н'] на месцы спалучэнняў *-лј-, *-нј- у пазіцыі паміж галоснымі (з'іл'л'е, нас'ін'н'е); захаванне звонкіх зычных у канцавым становішчы і ў сярэдзіне слова перад глухімі (выз, дуб, ка́зка, зага́дка); губна-зубны [v] у пазіцыі пасля галоснага перад зычным і ў канцавым становішчы (п'ра́вда, д'овгы, купы́в); эпентычны зычны [н'] перад гістарычным націскным *ѣ пасля ацвярдзелага губнога *м (мн'áсо, мн'áта, помн'áв, т'імн'е); адсутнасць прыстаўных зычных у лексемах *вóсень, вóчы, вóстры, ву́лица* (бóсен', бóчы, бóстры, у́лыца); прыстаўны зычны [г] у словаформе *нівóднага* і лексеме *ара́ць* (ныгóднаго, горáты); ужыванне слова *шчо* 'што'; ужыванне няпэўнага займенніка *н'ішчо* 'нешта'; ужыванне злучніка і часціцы *чы* 'ці'; ужыванне словаформы *ов'йбс* 'ав'с'; канчаткі -ем, -ом назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку другога скланення з асновай на мяккі і зацвярдзелы зычны ў творным склоне (*кон'ём, рубл'ём, йайц'ём; ножóm, йайц'óm*); канчаткі -е, -и, -ы назоўнікаў мужчынскага роду адзіночнага ліку другога скланення з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне (*на двор'е, на конц'е; на двор' і, на конц'ы*); канчаткі -е, -ы назоўнікаў жаночага роду адзіночнага ліку першага скланення з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне (*на меж'е; на меж'ы*); канчатак -ы назоўнікаў жаночага, мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на цвёрды і мяккі зычны ў месным склоне

** Галосны [и] верхняга пад'ёму сярэдняга рада. Ён прыкметна больш пярэдні за гук [ы] ў гаворках асноўнага беларускага віду, больш блізкі да яго варыянта [і] пасля мяккіх зычных.

(у /в/ *хаты*, у /в/ *л'ісы*, у /в/ *носы*, у /в/ *побы*); формы агульных назоўнікаў і ўласных імёнаў жаночага роду адзіночнага ліку ў клічным склоне (*бабо*, *мамо*; *мама*, *Ман'а*, *Вал'а*); канчаток *-ей* назоўнікаў жаночага роду множнага ліку першага скланення ў родным склоне (*бабэй*, *голавэй*, *йамэй*, *дorangэй*, *стрехэй*, *хатэй*); форма назоўніка *чобаты* 'боты' ў месным склоне множнага ліку (у *чобот'ах*); націскны і ненаціскны канчатак *-ы* прыметнікаў мужчынскага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*малоды*, *малы*, *стары*, *добрый*, *новы*, *хорошы*); націскныя і ненаціскныя канчаткі *-а* прыметнікаў жаночага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*малодая*, *старая*, *молодая*, *старая*; *добрая*, *новая*, *добра*, *нова*); націскныя і ненаціскныя канчаткі *-ей*, *-е* прыметнікаў ніякага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*малодэе*, *старэе*, *малодэ*, *старэ*; *новей*, *солодкей*, *хорошей*, *нове*, *солодке*, *хороше*); формы асабова-ўказальных займеннікаў трэцяй асобы мужчынскага, жаночага і ніякага роду адзіночнага і множнага ліку *вын*, *вона*, *вон*, *вонь*; азначальныя займеннікі *вс'і*, *вс'я*; форма *зо вс'іма* азначальнага займенніка *вс'* ў выразе *жала жыта з усімі*; формы інфінітыва з асновай на галосны з фанематычным варыянтам суфікса *-ці* (*-ты*) (*ходзіты*, *робіты*, *спіты*); формы зваротных дзеясловаў у інфінітыве з постфіксам *-са* (*братыса*, *зватыса*, *мытыса*, *робітыса*); формы інфінітыва з асновай на [к] (*пекты*, *секты*); дзеяслоўныя формы *лятаць*, *лятаюць* з націскам на першым складзе асновы (*летаты*, *летайут*); формы дзеясловаў *хадзіць*, *насіць* у першай асобе адзіночнага ліку (*ход'у*, *нос'у*); цвёрды зычны [с] у зваротнай форме дзеяслова (*бой'уса*, *куп'іуса*, *бой'авса*, *куп'авса*, *зробі'лоса*); формы *ходыт'*, *ход'ат'* дзеясловаў другога спражэння у трэцяй асобе адзіночнага і множнага ліку з націскам на аснове; формы *пек'ут'*, *стрыг'ут'* дзеясловаў першага спражэння з асновай на [т], [к] у трэцяй асобе множнага ліку; форма *віс'ит'* дзеяслова *вісэць* у трэцяй асобе множнага ліку; ужыванне слоў: *брусныцы* 'брусніцы', *бус'ко* 'бусел', *берэмн'е* 'бярэмя', *берэмн'е* 'пластаваны абярэмак сена', *волочыты* 'баранаваць', *йежык* 'вожык', *жорло* 'джала (у пчачы)', *журахвыны* 'журавіны', *звыд* 'вага ў калодзежным жураўлі', *картопл'і* 'бульба', *клун'а* 'думно', *кл'учка* 'вочап у калодзежным жураўлі', *коворот* 'калодзежны журавель', *козл'акы* 'ядомыя грыбы', *копыца* 'капа сена', *красн'ук* 'падаснавік', *лапно* 'вапна', *мн'авкайе* 'мяўкае (пра сага)', *мусыт* 'мабыць', *насілы* 'насілы', *неб'ог* 'пляменнік', *неб'ога* 'пляменніца', *овэчы* 'неядо-

мыя грыбы', *орабушок* 'верабей', *п'ночы*, *тэмно* 'цёмна', *пролыі*, *лывен* 'лівень', *пташка* 'птушка', *пыдлога* 'падлога', *перэхмарок*, *оболок* 'воблака', *радно* 'палатняная коўдра', *св'ін'н'е* 'свінні', *сковп'ец* 'капец бульбы', *сокорат'*, *сокоб'ут'* 'сакочуць (пра курэй)', *соночнык* 'сланечнік', *споваты*, *спываты* 'спяваць', *страмына* 'драбіны (прыстаўная лесвіца)', *товканыца* 'тоўчаная бульба (пюрэ)', *уздэчка* 'аброць', *устрэцца* 'сустрэцца', *часнык* 'часнок', *чоботы* 'боты', *чэрез* 'цераз' [1, с. 53; 2, с. 32, 151–152; 6, карты № 1–7, 8, 9, 13, 15, 17–22, 23а, 24–28, 31–48, 50, 52–59, 62–68, 70–75, 77–80, 83–85, 87–89, 92–96, 98, 101, 102, 105, 106, 108, 109, 111–115, 117, 118, 120–132, 135–138].

У выніку праведзеных даследаванняў на аснове матэрыялаў рэгіянальнага лінгвістычнага "Атласа гаворак Выганаўскага Палесся" пацверджана правамернасць аднясення Ф. Клімчуком гаворкі в. Сакалоўка да сярэднезагародскіх гаворак. Акрамя таго, дапоўнены фанетычныя, а таксама ўпершыню вызначаны яе марфалагічныя і лексічныя адметнасці.

Такім чынам, гаворка в. Сакалоўка Пінскага раёна характарызуецца комплексам асаблівасцей на ўзроўні фанетыкі, марфалогіі і лексікі. У межах Выганаўскага Палесся яна выступае як састаўная частка сярэднезагародскіх гаворак, выразна акрэсленай дыялектнай адзінкі даўняга ўтварэння.

Спіс літаратуры

1. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся : фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 126 с.
2. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. для філал. спецыяльнасцей ВНУ / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 293 с.
3. Босак, А. А. Гаворкі Верхняга Над'ясельдзя / А. А. Босак, В. М. Босак. – Мінск : [б. в.], 2007. – 130 с.
4. Клімчук, Ф. Д. Дыялектныя тыпы Берасцейска-Пінскага Палесся / Ф. Д. Клімчук // Моўнакультурная прастора Брэсцка-Пінскага Палесся : зб. навук. арт. : у 2 ч. / БрДУ ; рэдкал. : М. М. Аляхновіч [і інш.]. – Брэст, 2011. – Ч. 1. – С. 160–166.
5. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Берасцейскай вобласці / Ф. Д. Клімчук // Gdzie bije źródło... Pieśni ludowe pogranicza Polski i Białorusi ; red. F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, M. Żygalova. – Lublin – Warszawa, 2015. – S. 129–143.
6. Самуйлік, Я. Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік. – Брэст : БрДТУ, 2013. – 322 с.
7. Атлас української мови : в 3 т. – Київ : Наук. думка, 1984–2001. – Т. 2 : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – 1988. – 520 с.
8. Чарнякевіч, Ю. В. Атлас гаворак паўночна-ўсходняй Брэстчыны / Ю. В. Чарнякевіч. – Мінск : Тэхналогія, 2009. – 255 с.

Яраслаў САМУЙЛІК,
кандыдат філалагічных навук.